
УДК 001.89:575(477)(Соколов)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Nyzhnyk>

Svitlana Nyzhnyk

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Head of the sector, National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4777-8018>

e-mail: svitlana_n_v@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Nyzhnyk, S. (2025). Scientific and Practical Activity of Ukrainian Geneticist Academician O. O. Sozinov: Odesa Period (1958–1978). *Ukrainskyi Selianyn [Ukrainian peasant]*, 34, 127–135. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Nyzhnyk>

SCIENTIFIC AND PRACTICAL ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN GENETICIST ACADEMICIAN O. O. SOZINOV: THE ODESA PERIOD (1958–1978)

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the research and practical activities of the Ukrainian scientist-geneticist, breeder, agroecologist, organizer and educator of agricultural science in Ukraine Oleksii Sozinov (1930–2018).*

The scientific novelty of the study is to deepen and systematize information about the scientific and practical activities of O. Sozinov in the Odesa period in the context of the development of genetic and breeding science in the second half of the twentieth century.

The research methodology is based on a combination of methods of both historical science and related fields, the principles of scientificity, historicism, objectivity, complexity, and systematicity. Historical and biographical, historical and chronological, retrospective research methods and the method of source analysis were used.

Conclusions. *It has been found that the Odesa period of O. Sozinov's activity is mainly associated with the functioning of the All-Union Breeding and Genetic Institute (now the Breeding and Genetic Institute — National Center for Seed and Variety Studies). The scientist's research interests were primarily focused on the study of grain quality; field and laboratory research on plant genetics. The scientific and methodological approaches of the scientist to the quality of wheat grain are revealed, where the scientist gives a scientific explanation of the components of quality and explains in detail the measures to improve it. The expansion of research areas, in particular in the field of molecular biology and genetic transformations, was noted. The scientist has developed methods for the isolation of chromatin, DNA, RNA and nuclear proteins from cereal plants, which contributed to the study of gene regulation mechanisms. The priority and practical significance of his fundamental and applied research for the further evolution of genetics were substantiated.*

Key words: *O. Sozinov, genetics, breeding, grain quality, genetic and breeding science, agrarian history.*

Світлана Нижник

кандидат історичних наук, старший дослідник, завідувач сектору, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4777-8018>

e-mail: svitlana_n_v@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Нижник С. Науково-практична діяльність українського генетика академіка О. О. Созінова: одеський період (1958–1978). *Український селянин*. 2025. Вип. 34. С. 127–135. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Nyzhnyk>

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ГЕНЕТИКА
АКАДЕМІКА О. О. СОЗІНОВА: ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД (1958–1978)**

Анотація. *Мета* статті полягає в аналізі науково-дослідної та практичної діяльності українського вченого-генетика, селекціонера, агроєколога, організатора аграрної науки та освіти України Олексія Олексійовича Созінова (1930–2018).

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні знань та систематизації інформації про науково-практичну діяльність О. Созінова в одеський період у контексті розвитку генетико-селекційної науки другої половини ХХ ст.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні методів як історичної науки, так і суміжних галузей, принципів науковості, історизму, об'єктивності, комплексності й системності. Застосовано історико-біографічний, історико-хронологічний, ретроспективний методи дослідження та метод джерелознавчого аналізу.

Висновки. З'ясовано, що одеський період діяльності О. Созінова пов'язаний в основному з функціонуванням Всесоюзного селекційно-генетичного інституту (нині — Селекційно-генетичний інститут — Національний центр насіннєзнавства та сортовивчення). Наукові інтереси вченого передусім зосереджувалися на вивченні якості зерна на польових та лабораторних дослідженнях з генетики рослин. Виявлено науково-методичні підходи вченого до якості зерна пшениці, його наукове пояснення складників якості та докладні пояснення заходів щодо її підвищення. Відзначено розширення напрямів досліджень, зокрема в галузі молекулярної біології та генетичних трансформацій. Вченим розроблено методи виділення хроматину, ДНП, ДНК і ядер-протеїнів зі злакових рослин, що сприяло вивченню механізмів генного регулювання. Обґрунтовано пріоритетність і практичну значущість його фундаментальних і прикладних досліджень для подальшої еволюції генетики.

Ключові слова: О. Созінов, генетика, селекція, якість зерна, генетико-селекційна наука, аграрна історія.

Постановка проблеми

З розширенням методологічних підходів до дослідження та збагаченням змісту біографічних студій зростає інтерес науковців до вивчення життєписів видатних учених. Реконструкція життєвого шляху науковців та аналіз їхньої творчої спадщини сьогодні розуміються як важливі інструменти дослідження соціокультурного середовища, в якому вони діяли. Вивчення біографії вченого стає не лише засобом розкриття його особистості, а й способом осмислення наукового дискурсу відповідної історичної доби.

У розвиток генетико-селекційної науки помітний внесок зробили співробітники Всесоюзного селекційно-генетичного інституту. Окремого історичного аналізу заслуговує наукова діяльність академіка О. Созінова. Його творчий доробок привертає все більшу увагу фахівців сільськогосподарської галузі. У контексті пошуку ефективних шляхів розвитку академічної галузевої науки в Україні актуальним є вивчення історичного досвіду становлення сільськогосподарських досліджень, зокрема крізь призму персоніфікованого аналізу передових наукових ініціатив та стратегій їхнього впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В історичній літературі українського та закордонного походження недостатньо уваги приділено вивченню постатей фундаторів сільськогосподарської науки та освіти, зокрема генетика О. Созінова. У вітчизняній історіографії є незначна кількість праць, в яких дослідниками розкрито постать вченого як організатора та першого президента Української аграрної академії наук незалежної України¹. Стислі відомості про науково-

¹ Пирожков С., Вергунов В. Перший президент академії аграрних наук незалежної України (пам'яті академіка НАН України О. О. Созінова). *Вісник НАН України*. 2018. № 09 (19). С. 83–87.

дослідну роботу діяча були представлені в ювілейних статтях^{2,3}, прижиттєвому ювілейному бібліографічному покажчику наукових праць⁴.

У статтях сучасних дослідників розкрито основні життєві віхи та творчий шлях О. Созінова, узагальнено його пріоритетні наукові здобутки⁵. Опубліковано певну кількість тез, у котрих згадано різнобічну діяльність Олексія Созінова^{6,7,8}.

Огляд історіографії засвідчив, що, попри активну дослідницьку діяльність учених, вивчення наукової спадщини О. Созінова в «одеський період» ще не здійснювалися, цим і зумовлено актуальність теми нашої розвідки.

Мета статті

Метою дослідження є аналіз науково-дослідної та практичної діяльності українського вченого-генетика та селекціонера академіка Олексія Олексійовича Созінова у другій половині XX століття, пов'язаної з роботою у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті (м. Одеса); окреслення його внеску у розвиток генетико-селекційної науки.

Методологічною основою розвідки є наукові принципи історичної достовірності, наукової об'єктивності, наступності та загальнонаукові й спеціальні історичні (проблемно-хронологічні, порівняльні) методи опрацювання матеріалу. Пріоритет надавався біографічному методу, який служив засобом реконструкції досягнень вченого, що зробив вагомий внесок у розвиток селекційно-генетичної науки. Методологічні підходи і принципи історичного пошуку сприяли комплексному розкриттю проблеми.

В основу публікації покладено документи Державного архіву Одеської області (далі — ДАОО), які хронологічно охоплюють переважно 1960–1978 рр.

Виклад основного матеріалу

Олексій Олексійович Созінов (1930–2018) — видатний український вчений-генетик, селекціонер, біотехнолог і агроеколог, відомий у всьому світі. Він зробив значний внесок у розвиток генетико-селекційної науки, аграрної освіти та політики в Україні, академік НААН і НАН України, а також член низки іноземних академій.

Здобувши у 1954 р. освіту в Одеському сільськогосподарському інституті (нині — Одеський державний аграрний університет), продовжив навчання в аспірантурі Всесоюзного селекційно-генетичного інституту (м. Одеса) у відділі видатного селекціонера, учня академіка А. Сапегіна, академіка П. Гаркавого (1908–1984). Тут відбулися і перші наукові дослідження О. Созінова, під керівництвом П. Гаркавого (1954). Дотримуючись наукових традицій свого наставника, він продовжив як польові, так і лабораторні студії з генетики рослин. Зокрема, здійснив серію експериментів з біології ячменю, проаналізував вплив генотипу та умов вирощування на якість його зерна. Результати опубліковано в наукових працях, серед яких «Пивоварений ячмінь на півдні України» (1958).

Згодом у спогадах О. Созінов зазначив, що академік П. Гаркавий всіляко підтримував його, допомагаючи повірити у власну силу та здатність долати значні труднощі на шляху наукового пізнання⁹.

2 Вергунов В. 80-річчя академіка НАН України О. О. Созінова. *Вісник НАН України*. 2010. № 4. С. 65–66.

3 Вергунов В. Він випереджав свій час: штрихи до портрету академіка О. О. Созінова. *Світогляд*. 2018. № 5. С. 14–16.

4 Вергунов В., Дерлеменко Т., Анікіна О., Кириленко Л. Созінов Олексій Олексійович: біобібл. покажч. наук. пр. за 1954–2009 роки. До 80-річчя від дня народження. Київ: Аграр. наука, 2010. 180 с.

5 Нижник С. Висвітлення наукової діяльності академіка О. О. Созінова на шпальтах української періодики кінця XX — початку XXI ст. *Історія науки і біографістика*. 2024. № 2. С. 32–46. doi.org/10.31073/istnauka202402-03.

6 Опара М. Созінов О. О. — видатний вчений-агроеколог. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880–1933), Осьмака Кирила Івановича (1890–1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930–2018). (Київ, 15 трав. 2020 р.). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 110–112 с.

7 . Нижник С. Інноваційний підхід академіка О. О. Созінова у вивченні еволюції злаків. Науково-інноваційний розвиток агропромисловості як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 18–19 квітня 2024 р.). Вінниця: Твори, 2024. С. 126–128.

8 Цвей Я. Вчений-творець. Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XV Всеукр. конф. молодих учених та спец., присвяч. ювіл. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880–1933), Осьмака Кирила Івановича (1890–1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930–2018). (Київ, 15 трав. 2020 р.). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 160–162.

9 Созінов Олексій Олексійович: біобібл. покажч. наук. пр. за 1954–2009 роки. До 80-річчя від дня народження / В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко, О. П. Анікіна, Л. А. Кириленко. Київ: Аграр. наука, 2010. 180 с.

Після захисту кандидатської дисертації працював під керівництвом академіка Ф. Кириченка і опанував особливості селекції пшениці. Брав активну участь у житті колективу інституту, був секретарем партбюро установи, комсоргом, виступав на аспірантських семінарах, багато їздив по селах. У цей період досліджує селекцію пшениці, формулює гіпотезу міжлокусних асоціацій, запропонує нові методичні підходи до покращення якості зерна та встановлює принцип використання генетичних маркерів для вивчення генофонду. Вперше дослідив молекулярно-генетичні основи якості та стійкості зернових культур, що сприяло міжнародній співпраці. Його праці, зокрема «Підвищення якості зерна озимої твердої пшениці» (1970), стали вагомим внеском у світову генетику.

Зазначимо, що, обіймаючи посаду секретаря партбюро закладу, О. Созінов істотно вплинув на майбутнє Всесоюзного селекційно-генетичного інституту (ВСГІ) (нині Селекційно-генетичний інститут — Національний центр насіннєзнавства та сортівивчення), що мало далекосяжні наслідки. Утім, на цій посаді йому довелося перебувати лише чотири місяці: у зв'язку з призначенням на посаду заступника директора з наукової роботи 28 січня 1963 р. він був переобраний¹⁰.

У 1961 р. за пропозицією директора ВСГІ О. Мусійка О. Созінов очолив лабораторію якості зерна. На новій нараді вченому довелося налагоджувати роботу зношеного обладнання, проводити ремонти та розробляти нові методики. У лабораторії під керівництвом О. Созінова проводилися польові та лабораторні дослідження з вивчення генетики та якості зерна, а також була налагоджена співпраця із селекціонерами інших установ. Згодом лабораторія стала визнаним науково-методичним центром із проблем якості зерна в колишньому СРСР. Її вплив виявився не лише в організації союзних семінарів, методичних нарад, видань наукових матеріалів, а і у спільних дослідженнях з ученими Москви, Омська, Харкова та інших міст. Колектив лабораторії на чолі з О. Созіновим, активно долучався до селекційного процесу й приділяв значну увагу вирішенню проблем якості зерна у виробничих умовах.

Зростанню авторитету установи сприяло те, що наукові підрозділи очолювали обдаровані та енергійні керівники. Зокрема, у 1963 р. О. Созінова було призначено заступником директора з наукової роботи ВСГІ. У 1964 р. вчений очолив новостворений відділ генетичних основ селекції, який був сформований на базі лабораторії якості зерна. Окрім подальшого вивчення якості зерна, у відділі активно розгорнулися польові та лабораторні дослідження з генетики рослин. Вперше у світі була продемонстрована можливість дослідження молекулярно-генетичних основ таких характеристик, як якість зерна, стійкість до біотичних і абіотичних стресових факторів. Розпочалася активна співпраця з селекціонерами, що дозволило українським науковцям стати співавторами відомих сортів озимої пшениці, ячменю та люцерни, а також сприяло вирішенню проблеми якості зерна в умовах виробництва.

На посаді заступника директора О. Созінов змінив Д. Долгушина, який відтоді став його не тільки ідейним супротивником, а й особистим ворогом.

У 60-х роках ХХ ст. в інституті точилися дискусії щодо відновлення повних прав «вавилівсько-сапегінської» генетики. В архіві знаходимо розлогий звіт відділу генетики, підготовлений на вимогу Сільськогосподарського відділу ЦК КПРС, та інформацію про роботу з поліплоїдії, щоби була надіслана до ВАСГНІЛ¹¹. Відповідно до їх змісту, можна було зробити висновок, що жодних генетичних досліджень тогочас у Одесі не велося. Разом з тим, у звіті присутні роздуми про «цілеспрямовану зміну спадковості через виховання» та створення нових сортів шляхом вегетативної гібридизації. В іншому документі, підписаному директором Інституту О. Мусіком, міститься відповідь у ВАСГНІЛ, в якій зазначено, що «дослідження з поліплоїдії не проводилися у 1966–1970 рр. і не були заплановані. Однак в інституті збираються вести роботи з гетерозису»¹².

«Порушником спокою» був О. Созінов — принциповий прихильник наукової генетики та новатор. Ще у своїй кандидатській дисертації, яку захистив у лютому 1959 р., він порушив

10 Державний архів Одеської області (ДАОО), ф.П. — 3139, оп.1., спр. 59, арк. 8.

11 ДАОО, ф.П. — 3139, оп.1., спр. 59, арк. 4–76.

12 ДАОО, ф.Р. — 7881, оп.1., спр. 272, арк. 25–51.

і вирішив проблему надзвичайної важливості як з науково-теоретичної, так і з практичної точки зору. Зокрема, він встановив причини низької якості зерна ячменю, що постачалося на пивоварні заводи, і запропонував ефективні заходи для їх усунення¹³. Нині викликає захоплення факт: бібліографія до дисертації містить 100 позицій іноземними мовами (окрім 103 публікацій рідною мовою). Дивовижний баланс, особливо зважаючи на період «холодної війни», коли критикувати праці іноземних авторів вважалося проявом «патріотизму».

Відзначимо, що над питанням поліпшення якості зерна О. Созінов продовжував працювати і після захисту кандидатської дисертації, ставши старшим науковим співробітником відділу селекції пшениці, а з 1961 р. — завідувачем лабораторії якості зерна. У червні 1965 р. він виступив на вченій раді ВСПІ з доповіддю, в якій порушив питання державної значимості — якості зерна. Дослідження вченого показали, що у 60-х рр. ХХ ст. у зерні сортів одеської селекції білка стає дедалі менше. «Показники просто загрозливі», — з тривогою повідомив доповідач. І він же визначив шляхи вирішення проблеми: «Причиною зниження білка є одностороннє внесення фосфору»¹⁴. Відзначимо, що фосфорних добрив, запасів яких у СРСР було, здавалося, невичерпно багато, вносили надто рясно, до того ж — безконтрольно.

У 1966–1970 рр. у ВСПІ відбулася важлива подія — було подолано самоізоляцію від світової науки, що раніше призводила до провінціалізму та відставлення. Партійне бюро прийняло рішення про дозвіл на закордонні відрядження наукових співробітників. Зокрема, після поїздки у 1966 р. О. Созінова до Угорщини ВСПІ став координуючим центром у межах Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) з проблеми «Розробка теоретичних основ селекції та насінництва і нових методів створення високоврожайних і високоякісних сортів і гібридів сільськогосподарських культур»¹⁵. Ця діяльність розвивалася поступово, інтегруючи українську генетику до європейського та світового наукового простору. Налагодження наукової співпраці з провідними країнами у землеробстві, такими як Франція, США, Швеція та Японія, було значно складнішим. Проте й тут вдалося досягти успіхів. Зокрема, у 1974 р. в Одесі відбулися українсько-французький симпозіум із селекції ячменю та Друга міжнародна нарада з молекулярної біології та генетики. В інституті також розпочали дослідження 30 сортів озимої пшениці, наданих університетом штату Небраска (США)¹⁶.

Звернемо увагу на ще одне досягнення «одеського періоду» — у зарубіжних журналах науковці інституту, зокрема і О. Созінов, надрукували 15 статей¹⁷, в яких представлено результати їхніх досліджень. Ці публікації стали вагомим внеском у світову наукову думку.

Крім того, інститут активно співпрацював із міжнародними партнерами, що сприяло обміну досвідом та реалізації спільних наукових проєктів. Участь у міжнародних конференціях і грантових програмах дозволила науковцям інституту поглибити результати своїх досліджень та розширити горизонти співпраці.

У 1971 р., очолюючи ВСПІ, О. Созінов приділяв значну увагу кадровим питанням: від підбору персоналу до його навчання й перепідготовки, оскільки рівень підготовки фахівців у вишах не завжди відповідав потребам науки. Він удосконалив методи управління та запровадив дозовану демократію. У доповіді на партзборах 1974 р. Директор ВСПІ наголосив на необхідності підвищення якості фахової підготовки кадрів, оскільки темпи їхнього професійного зростання не відповідали вимогам часу. Основними проблемами він назвав «кабінетний» стиль роботи, брак сучасних знань і нетворчу атмосферу в колективі. На завершення запропонував впровадити «теоретичні суботи» для вивчення методології агробіологічної науки¹⁸. Колектив підтримав директора, методологічні семінари стали регулярною практикою, сприяючи професійному розвитку співробітників. Інститут відновив зв'язок із науковими традиціями перших років, повернувши із забуття імена А. Сапегіна та

13 Созінов А. Пивоваренный ячмень на юге Украины / Авто-реф. дисс...канд.с/х.наук. Одесса, 1959.

14 Созінов О. Удобрения та якість зерна. Земледелие. 1965. № 6. С.60–64.

15 ДАОО, ф. Р–8819, оп.1., спр. 369, арк. 2.

16 Там само. спр. 676, арк. 3–27.

17 ДАОО), ф. Р–7881, оп.1., спр. 454, арк. 291–304.

18 ДАОО, ф. П–3139, оп.1., спр. 65, арк. 4–18.

М. Вавилова. На зборах у 1974 р., присвячених комплексному підходу в селекції, учасники цитували їхні погляди, не згадуючи Т. Лисенка. Академік П. Гаркавий, який раніше уникав теми класичної генетики, наголосив на важливості комплексного підходу, відзначивши внесок А. Сапегіна у створення структури інституту¹⁹.

О. Созінов, обіймаючи посаду заступника директора, а згодом і директора, наполегливо заохочував колег до вивчення іноземних мов, ознайомлення з працями зарубіжних учених та активної співпраці з ними. Він неодноразово наголошував на недостатньому використанні міжнародного досвіду, критикуючи цей недолік словами: «Ми погано використовуємо зарубіжний досвід». Уже в 1968 р. він визнавав відставання одеських генетиків від світової науки: «Ми не знаємо, що відбувається з амінокислотним складом ячменю. Те ж саме — з кукурудзою. Якби не поштовх з боку американців, то, ймовірно, ми досі не займалися якістю зерна»²⁰.

На кінець 70-х рр. XX ст. можна побачити певні успіхи в роботі ВСГІ після подолання наслідків лисенківщини. На обласних зборах до 20-річчя освоєння цілини директор інституту О. Созінов доповів про успіхи очолюваного ним інституту. Відзначив ліквідацію відставання за простим гібридом кукурудзи. Він повідомив про створення посухостійкого гібриду «Орбіта», районованого в тогочасних Одеській, Ростовській і Ворошиловградській областях, а також про нові високоврожайні гібриди для поливу²¹. 1974 р. О. Созінов подав заявку на винахід способу ідентифікації моносомних гібридів пшениці.

Успіхи інституту в 1970-ті роки були значними, але водночас боротьба з рецидивами лисенківщини тривала. Консервативні сили продовжували чинити опір, їхнім оплотом залишалися три академіки — Д. Долгушин, Ф. Кириченко та П. Гаркавий, які, маючи численні відзнаки, тривалий час були захищені від критики. Їхню прихильність до застарілих підходів ілюструє такий випадок: на вченій раді Гаркавий закликав «не відкидати старі методи», на що О. Созінов гостро відповів: «Навіть якщо 30 років немає результатів?». Опоненту не залишалось нічого, окрім мовчання²².

У Селекційно-генетичному інституті робота тривала стабільно, вже можна було побачити позитивні результати відродження генетики. Здавалося, сама природа сприяла цьому процесу: 1973 р. в Україні зібрали рекордний урожай зернових—48,5 млн т. Високими, а в масштабах усього СРСР навіть рекордними, стали врожаї 1976 і 1978 років. Це зміцнювало впевненість колективу в правильності обраного курсу — утвердженні генетики як теоретичної основи селекції, а також сприяло зростанню особистого авторитету директора інституту О. Созінова.

У колективі посилювалися позиції генетиків, які раніше поступалися селекціонерам. Розширювалися напрями досліджень, зростала майстерність учених, особливо в молекулярній біології. Було розроблено методи виділення хроматину, ДНП, ДНК і ядер-протеїнів зі злакових рослин, що сприяло вивченню механізмів генного регулювання. Також розпочато дослідження генетичних трансформацій.

Зниження білковості зерна до 10–12 % за останні 20 років стало поштовхом до вивчення взаємозв'язку азотного живлення та якості пшениці. Вчені пропонували зміну структури добрив: скорочення фосфорних і збільшення азотних, зокрема органічних. О. Созінов активно популяризував ці ідеї, зокрема у своїй статті «Якість зерна пшениці залежно від строків її збирання»²³. У ній автором пояснено складові якості та заходи щодо її підвищення.

Реалізації масштабних планів розширення ВСГІ завадили не лише об'єктивні перешкоди, а й зміна керівництва. 21 червня 1978 р. вчена рада інституту висунула О. Созінова в дійсні члени ВАСГНІЛ. На той час він уже здобув визнання як видатний учений-генетик і організатор науки, був обраний академіком Академії наук УРСР за спеціальністю «генетика» та нагороджений високими державними відзнаками: орденами Леніна (1973), Жовтневої революції (1977) і Трудового Червоного Прапора (1971).

19 Там само. спр. 68, арк. 30–34.

20 ДАОО, ф.Р.—7881, оп.1., спр. 292, арк. 25.

21 Інтерв'ю з директором ВСГІ О.О. Созіновим. Знамя коммунизма, 1974. 6 квітня.

22 ДАОО, ф. Р.—7881, оп.1., спр. 651, арк. 52.

23 Созінов О. О., Блохін М.І. Якість зерна пшениці залежно від строків її збирання. Вісник сільськогосподарської науки. 1967. № 6. С. 48–55.

У поданні інституту зазначалося: «О. О. Созінов широко відомий своїм внеском у розробку генетики білкового комплексу зернових культур. З 1958 року він активно працює над покращенням якості зерна, а з 1971 року очолює Всесоюзний селекційно-генетичний інститут. За останні роки він вивів понад 30 нових сортів, що вирощуються на площі понад 10 млн га, забезпечуючи чистий прибуток у 588 млн рублів»²⁴. До цієї суми було додано ще одну важливу цифру: завдяки впровадженню сортів, створених О. Созіновим, країна додатково отримала 7201,1 тис. т. зерна²⁵.

Так, наприкінці 1978 р. завершилася коротка, але визначна й продуктивна «созинівська епоха» в ВСГІ. Директор, який залишив посаду, передав у спадок потужний науковий центр із налагодженими фундаментальними та прикладними дослідженнями, сучасною матеріально-технічною базою та висококваліфікованим колективом. Зазначимо, що у 1978 р. у ВСГІ інституті працювало 722 особи, серед яких 148 наукових співробітників, зокрема 5 академіків і членів-кореспондентів ВАСГНІЛ, 12 докторів та 90 кандидатів наук²⁶.

Узагальнюючи науково-практичну діяльність О. Созінова, наголосимо на його вагомому внеску в розвиток аграрної науки, селекції та генетики рослин, а також на удосконаленні методів наукових досліджень у другій половині ХХ ст. Дослідник проводив ґрунтовні польові та лабораторні експерименти з генетики рослин, зокрема здійснив комплексні дослідження біологічних особливостей ячменю. Вивчив вплив генотипу та агроєкологічних умов на якісні показники зерна цієї культури. Результати його наукової роботи знайшли відображення в численних публікаціях, зокрема у працях «Агробіологічні властивості озимого ячменю Одеський 17» (1954), «Пивоварений ячмінь на півдні України» (1958), «Ячмінь півдня України як сировина для пивоварної промисловості» (1958) тощо.

Окрім цього, ним ґрунтовно вивчено особливості селекції пшениці, розроблено нові теоретичні підходи та практичні методики. Його значним внеском стало формулювання гіпотези міжлокусних асоціацій, зокрема щодо запасних білків пшениці, що отримала міжнародне визнання та увійшла до світового фонду загальної генетики. Вчений уперше запропонував генетично обґрунтовані методичні підходи для вдосконалення якості зернових культур як за допомогою селекції, так і технологічними засобами.

О. Созінов довів блокову спадковість компонентів проламінів і сформулював принцип застосування паралельних варіантів кластерів споріднених генів як ефективних генетичних маркерів для дослідження генофонду. Вперше у світовій науці ним було продемонстровано можливість молекулярно-генетичного аналізу таких важливих ознак, як якість зерна та стійкість рослин до біотичних і абіотичних стресів. Його дослідження сприяли активізації міжнародної співпраці з провідними селекціонерами світу. Цим питанням присвячені його наукові праці, зокрема «Якість зерна нової для півдня України культури — озимої твердої пшениці» (1968), «Технологічні властивості зерна озимої твердої пшениці і шляхи їх покращення» (1968), «Оцінка якості зерна озимої твердої пшениці в період від збирання до посіву» (1969), «Підвищення якості зерна озимої твердої пшениці» (1970) та інші.

Висновки

Застосувавши сучасний методологічний інструментарій та проаналізувавши документи, ми з'ясували, що академік О. Созінов зробив вагомий теоретичний і практичний внесок у розвиток генетики, селекції та агроєкології України. Зокрема щодо впливу генотипу та умов вирощування на якість зерна. Сформулював гіпотезу міжлокусних асоціацій, зокрема для запасних білків пшениці, та запропонував генетично обґрунтовані методичні підходи для покращення якості зернових за допомогою селекційних і технологічних методів. Крім того, учений впровадив метод лабораторної оцінки технологічних і біохімічних властивостей зерна кукурудзи в селекційну практику. Він заклав основи розвитку клітинної біології, генетики якості зерна, генетичних засад селекції, імуногенетики, цитогенетики, насіннєзнавства та

24 ДАОО, ф. Р.–7881, оп.1., спр. 152, арк. 62.

25 ДАОО, ф.П.–3139, оп.1., спр. 44, арк. 63.

26 Лифенко С. Селекційно-генетичний інститут: 100 років. 1912–2012: Нариси з історії. Одеса, 2012.

молекулярної біології. Також науковець обґрунтував необхідність вивчення агросфери України як єдиної системи.

Його науковий доробок слугує сучасним дослідникам надійною основою та невичерпним джерелом знань. Праці вченого сприяли підвищенню врожайності сільськогосподарських культур, збереженню біорізноманіття та впровадженню інноваційних технологій у аграрному секторі. Наукові здобутки суттєво розширилися теоретичні й прикладні аспекти генетики, що стало фундаментом для подальших досліджень у цій галузі.

З ім'ям О. Созінова пов'язані кардинальна перебудова наукових тематик та кадрові оновлення в ВСГІ. Зокрема, у 1960-х рр. лабораторія якості зерна (завідувач — кандидат сільськогосподарських наук О. Созінов) стала визнаним науково-методичним центром із якості зерна в колишньому СРСР; у 1970-х рр. — (директор — доктор сільськогосподарських наук О. Созінов) інститут визнаний всесвітнім центром генетики і селекції рослин. За порівняно короткий термін створив сучасну матеріально-технічну базу, проведено складні комунікації, що забезпечували інститут водою, газом та електрикою. Побудовано фітотрон, теплиці, лабораторні корпуси, селекційні центри в дослідних господарствах, житло. Нині зрозуміло, що така споруда, як фітотрон, була потрібна як база для розвитку нової науки — геноміки.

Перспективою подальших досліджень є реконструкція основних віх життєвої та інтелектуальної біографії академіка О. Созінова на основі залучення нових архівних документів та їхнього аналізу.

References:

1. Pirozhkov, S., & Vergunov, V. (2018). Pershyy prezydent akademiyi ahrarnykh nauk nezalezhnoyi Ukrainy (pam'yati akademika NAN Ukrainy O. O. Sozinova) [The first president of the Academy of Agrarian Sciences of independent Ukraine (in memory of Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine O. O. Sozinov)]. *Visnyk NAN Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 9. [in Ukrainian].
2. Vergunov, V. (2010). 80-richchya akademika NAN Ukrainy O. O. Sozinova [80th anniversary of the academician of the NAS of Ukraine O. Sozinov]. *Visnyk NAN Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 4. [in Ukrainian].
3. Vergunov, V. (2018). Vin vyperedzhav sviy chas: shtrykhy do portretu akademika O. O. Sozinova [He was ahead of his time: strokes to the portrait of academician O. Sozinov]. *Svitohlyad [Worldview]*, 5. [in Ukrainian].
4. Vergunov, V., Derlemenko, T., Anikina, O., & Kyrylenko, L. (2010). Sozinov Oleksiy Oleksiyovych: biobibl. pokazhch. nauk. pr. za 1954–2009 roky [Do 80-richchya vid dnya narodzhennya Sozinov O.: biobibliographic index of scientific works for 1954–2009. To the 80th anniversary of his birth]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Nyzhnyk, S. (2024). Vysvitlennya naukovoyi diyal'nosti akademika O. O. Sozinova na shpal'takh ukraïns'koyi periodyky kintsya KhKh — pochatku KhKhI st. [Coverage of the scientific activities of Academician O. Sozinov in the Ukrainian periodicals of the late twentieth and early twenty-first centuries]. *Istoriia nauky i biohrafistyka [History of science and biography]*, 2. [in Ukrainian].
6. Opara, M. (2020). Sozinov O. O. — vydatnyy vchenyy-ahroekoloh [Sozinov O. -an outstanding scientist-agroecologist]. *Istoriya osvity, nauky i tekhniki v Ukraini : materialy KhV Vseukr. konf. molodykh uchenykh ta spets., prysvyach. yuvil. datam vid dnya narodzh vydatnykh uchenykh v haluzi ahrarnykh nauk Vol'fa Moyseya Mykhaylovycha (1880–1933), Os'maka Kyryla Ivanovycha (1890–1960), akademika NAN Ukrainy ta NAAN Sozinova Oleksiya Oleksiyovycha (1930–2018), Kyiv, 15 trav. 2020 r. [History of education, science and technology in Ukraine: materials of the 15th Vseukr. conf. young scientists and specialists, dedicated. jubilee on the dates of the births of outstanding scientists in the field of agricultural sciences Wolf Moisei Mykhailovych (1880–1933), Kyryl Ivanovich Osmak (1890–1960), Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and Oleksiy Oleksiyovych Sozinov of the National Academy of Sciences of Ukraine (1930–2018)]*. Vinnytsya: TOV «TVORY», [in Ukrainian].
7. Nyzhnyk, S. (2024). Innovatsiynyy pidkhid akademika O.O. Sozinova u vyvchenni evolyutsiyi zlakiv [The innovative approach of Academician O. Sozinova in the study of the evolution of cereals]. *Naukovo-innovatsiynyy rozvytok ahrovyrobnytstva yak zaporuka prodovol'choyi bezpeky Ukrainy: vchora, s'ohodni, zavtra:*

materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Kyiv, 18–19 kvitnya 2024 r. [Scientific and innovative development of agricultural production as a guarantee of food security of Ukraine: yesterday, today, tomorrow: materials of the 5th All-Ukrainian scientific and practical conference, Kyiv, April 18–19, 2024]. Vinnytsya: Tvory, [in Ukrainian].

8. Tsvey, Y. (2020). Vchenyy-tvorets' [Scientist-creator]. *Istoriya osvity, nauky i tekhniky v Ukrayini: materialy KhV Vseukr. konf. molodykh uchenykh ta spets., prysvyach. yuvil. datam vid dnya narodzh vydatnykh uchenykh v haluzi ahrarnykh nauk Vol'fa Moyseya Mykhaylovycha (1880–1933), Os'maka Kyryla Ivanovycha (1890–1960), akademika NAN Ukrayiny ta NAAN Sozinova Oleksiya Oleksiyovycha (1930–2018). (Kyiv, 15 trav. 2020 r.)* [History of education, science and technology in Ukraine: materials of the XV All-Ukrainian Conference of Young Scientists and Specialists dedicated to the anniversaries of the births of prominent scientists in the field of agricultural sciences Wolf Moisei Mykhailovych (1880–1933), Osmak Kyrylo Ivanovych (1890–1960), Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and NAAS Oleksii Oleksiiiovych Sozinov (1930–2018)]. Vinnytsia [in Ukrainian].

9. Sozinov, A. (1959). Pivovarennyi iachmen na iuge Ukrainy [Malting barley in the south of Ukraine]: avtoref. diss. kand. s kh nauk. Odessa [in Russian].

10. Sozinov, A. (1965). Udobreniia i kachestvo zerna [Fertilizers and grain quality]. *Zemledelie [Farming]*, 6. [in Russian].

11. Sozinov, O., & Blokhin, M. (1967). Yakist' zerna pshenytsi zalezhno vid strokiv yiyi zbyrannya [Wheat grain quality depending on the time of harvest]. *Visnyk sil's'kohospodars'koyi nauky [Bulletin of Agricultural Science]*, 6. [in Ukrainian].

12. Lyfenko, S. (2012). Selektsiyno-henetychnyy instytut: 100 rokiv. 1912–2012: Narysy z istoriyi [The Institute of Breeding and Genetics: 100 years. 1912–2012: Essays on history]. Odesa [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 25.02.2025.

Схвалено до друку / Accepted: 03.04.2025.